

تحلیل انتقادی محتوای کتب درسی مدارس از منظر توجه به مفاهیم تربیت شهروندی (مورد مطالعه: سال‌های ۱۳۸۰ تا ۱۴۰۰)

تاریخ دریافت: ۱۴۰۰/۰۹/۱۸

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۰/۱۱/۰۵

کد مقاله: ۱۹۱۷۴

سجاد باباخانی^۱

چکیده

مقاله حاضر به بررسی مفهوم تربیت شهروندی در کتب درسی مدارس بین سال‌های ۱۳۸۰ تا ۱۴۰۰ می‌پردازد. در این پژوهش محقق بر آن است تا با استفاده از روش تحلیل انتقادی گفتمان به شیوه فرکلاف در سه سطح توصیف، تفسیر و تبیین نشان دهد که کتب درسی مدارس چه برداشتی از مفهوم تربیت شهروندی دارند و از این طریق به بازنمایی مفهوم تربیت شهروندی بپردازد. جامعه آماری شامل ۲۰ کتاب درسی مرتبط با تربیت شهروندی می‌باشد. که بصورت هدفمند انتخاب گردیده‌اند. نتایج پژوهش حاکی از آن است که گفتمان مسلط تربیت شهروندی در نظام آموزش و پرورش کشور با توجه به کتب بررسی شده، گفتمان شهروند اخلاقی - قانون مدار می‌باشد. کتابهای درسی مورد بررسی از ارائه تصویری متوازن و همه جانبه از تربیت شهروندی ناتوان بوده‌اند و قادر نیستند رفتارهای شهروندی را به طور مطلوب در دانش آموزان شکل دهند. و این امر موجب عدم توسعه شهروندی گردیده است. بنابراین هرچه زودتر باید نسبت به فعال کردن «شهروند» در کتب درسی اقدام کرد.

واژگان کلیدی: تحلیل انتقادی گفتمان، تربیت شهروندی، کتب درسی مدارس، گفتمان.

۱- دانش آموخته دکتری فلسفه تعلیم و تربیت، دانشگاه خوارزمی، تهران، ایران babakhani638@gmail.com

اصول شهروندی در فرایند جامعه پذیری با آموزش‌های خانواده شروع و در مدرسه به صورت جدی و رسمی پیگیری می‌شود. محتوای کتاب‌های درسی مصوب و مورد استفاده در مدارس می‌تواند بخشی از وضعیت تربیت شهروندی جوامع را نشان دهند. آموزش و تربیت شهروندی سرمایه گذاری برای آینده مورد نظر کشور در تمامی ابعاد است، برای اینکه شهروندان جامعه را به حقوق شهروندی‌شان آشنا کنیم، و از شهروندان جامعه این انتظار را داشته باشیم که متعهد و مسئول باشند، باید در هر جامعه‌ای ارزش‌ها، طرز تلقی‌ها، بینش‌ها و مهارت‌ها به همراه الگوها و روش‌های مشارکت در زندگی جمعی یا مدنی به شکل ویژه‌ای منتقل کنیم؛ پس نیازمند آموزش شهروندی و تربیت شهروند مداری می‌باشیم (خطیب زنجانی، ۱۳۸۵: ۱۰).

امروزه اهمیت موضوع شهروندی به حدی است که در بسیاری از ادبیات موجود و مدون در سال‌های نخستین هزاره سوم تأکید ویژه‌ای به آن شده است (نیکنامی و مدانلو ۱۳۸۷). در آغاز قرن بیست و یکم، دیدگاه اکثر مربیان بزرگ تعلیم و تربیت، بر این باور استوار است که امروزه دیگر، وظایف مدارس تنها به آماده کردن کودکان و نوجوانان برای زندگی آینده در جامعه محدود نیست بلکه هدف اصلی آموزش و پرورش، تجربه و تمرین عرصه‌های گوناگون زندگی در مدرسه به عنوان یک جامعه‌ی کوچک است؛ جامعه‌ی که در آن تقویت تفکر انتقادی و خلاق به جای روحیه‌ی همنوایی، تقویت همکاری‌ها، فعالیت‌ها و تعاملات گروهی به جای رقابت‌های انفرادی و یادگیری‌های سطحی و گذرا، تقویت اعتماد به نفس به جای خودپارها منفی و آموزش یادگیری به جای یاد دادن مورد توجه قرار می‌گیرد. این رویکرد نشان دهنده اهمیت بسزای آموزش‌های شهروندی برای اقشار گوناگون مردم جامعه در سطوح گوناگون و بویژه دانش آموزان مدارس می‌باشد؛ امری که در اهداف کلی آموزش و پرورش ایران و به تبع آن در مدارس، اگر نگوئیم کاملاً نادیده انگاشته شده، مورد غفلت و فراموشی قرار گرفته است (برخواری و جمشیدیان، ۱۳۸۷: ۱۲).

در این پژوهش هدف محقق بر آن است تا با تحلیل انتقادی مفاهیم تربیت شهروندی مطرح شده در کتب درسی مدارس پس از انقلاب اسلامی نشان دهد که کتب درسی مدارس چه برداشتی از مفهوم تربیت شهروندی دارند و از این طریق به بازنمایی مفهوم تربیت شهروندی بپردازد. حال با توجه به اهمیت زیادی که تربیت شهروندی در مسیر رشد و تحول جامعه ایران پس از انقلاب اسلامی می‌تواند داشته باشد، این پرسش مطرح می‌شود که کتاب‌های درسی مرتبط به شهروندی پس از انقلاب اسلامی، مفهوم تربیت شهروندی را چگونه بازنمایی کرده‌اند؟ دانستن این نکات از آن جهت اهمیت دارد که مفهوم تربیت شهروندی مطرح شده در کتب درسی به عنوان واقعیت شهروندی در نسل‌های آینده جامعه پذیرفته می‌شود و مبنای عمل و انتظارات افراد قرار می‌گیرد. تحلیل انتقادی مفاهیم تربیت شهروندی در کتب درسی، وضعیت این موضوع را برای سیاست‌گذاران و دست‌اندرکاران تربیتی، آشکار می‌کند. و بینشی نسبت به آینده فراهم خواهد آورد. تحلیل و نقد گفتمان‌های تربیت شهروندی، با مشخص نمودن بار معنایی و اهداف پنهان و ارتباط متن با قدرت و بافت اجتماعی، علاوه بر روشنگری نقاط قوت و ضعف، بازنگری‌های احتمالی در تصمیمات و برنامه‌ریزی‌ها را، موجب گشته و به بهبود نظام آموزشی در بعضی زمینه‌ها، منجر می‌گردد.

۲- مبانی نظری پژوهش

مفهوم "شهروندی" یکی از دیرپاترین مفاهیم سیاسی- اجتماعی است که از دوران یونان باستان تا کنون مورد توجه شمار زیادی از اندیشمندان سیاسی و اجتماعی قرار داشته است (گلشن فومنی، ۱۳۷۵: ۱۷). اولین فیلسوف و متفکر سیاسی که به مفهوم شهروند در تئوری‌های سیاسی پرداخته است افلاطون بود (برخورداری و جمشیدیان، ۱۳۸۷: ۲۴). اما رواج ویژه مفهوم شهروندی و جامعه مدنی در زمان معاصر، غالباً به اندیشه‌های سیاسی متفکران اروپایی قرن هفدهم به خصوص تامس هابز و جان لاک برمی‌گردد (فرمینی فراهانی، ۱۳۸۹: ۲۵). واژه شهروند در ادبیات ما واژه‌ای جدید است، به طوری که حتی در فرهنگ‌های عمومی مثل فرهنگ معین و عمید مطرح نشده است. این اصطلاح در ادبیات سیاسی و حقوقی ما سابقه چندانی ندارد. در ایران تا قبل از مشروطیت به جای واژه شهروند از کلمه رعیت و رعایا استفاده می‌شد. در فرهنگ‌های دو زبانه مثل حییم و آریان پور، شهروند به معنای بومی، شهری، اهل شهر، تابع، رعیت، شهرنشینی که از خدمت لشکری و شهرداری آزاد باشد، تعریف شده است (رضایی پور، ۱۳۸۵: ۹). مفهوم امروزی کلمه شهروند به معنای ساکن یا اهل شهر نیست، بلکه اساسی‌ترین بار معنایی آن، این است که در اداره امور عمومی شهر دخالت و مشارکت دارد (فرمینی فراهانی، ۱۳۸۹: ۵). شهروندی زائیده زیستن در دنیای معاصر است. شهروندی با تأکیداتی تازه در تلاش است با ایجاد تفاهم در زندگی اجتماعی، راه پیشرفت و ارتقاء جامعه را هموار سازد. شهروندی طرح سؤالاتی است در ارتباط با ماهیت جامعه، عدالت، مراقبت، مسئولیت، دولت، آزادی، تعاملات اجتماعی، احترام و به ویژه ارزش‌ها، که علاوه بر نوع ارتباط هر فرد با چنین موضوعاتی، نوع واکنش افراد را نیز شامل می‌شود (کمبس، ۲۰۰۱). شهروندی با حقوق انسانی در زندگی اجتماعی پیوند خورده است (پارکر، ۲۰۰۰). شهروندی وظایف و مسئولیت‌ها را در بین افراد جامعه توزیع می‌کند و در نهایت امکان مشارکت افراد در فعل و انفعالات اجتماعی را فراهم می‌سازد (کوکداس، ۲۰۰۱: مک

1 Combs
2 Parker
3 Kukathas

دونالد^۱، ۱۹۹۹). شهروندی بر تعهد با وظیفه‌ای که برای دیگران مناسب است دلالت دارد، مهربانی و تدبیر را نشان می‌دهد و خدمات مطلوبی را به جامعه عرضه می‌کند (سامرز^۲، ۲۰۰۲). مارشال^۳ معتقد است: شهروندی موقعیتی است که به اعضای جامعه اعطا می‌گردد. همه افرادی که صاحب چنین موقعیتی هستند، ضمن این که از حقوقی برخوردار می‌باشند، باید وظایفی را نیز که از آن موقعیت بر می‌خیزد بر عهده گیرند. به عبارت دیگر هر موقعیت اعطا شده، حقوق و مسئولیت‌هایی را نیز شامل می‌شود (استریجوس^۴، ۲۰۰۳) شهروندی نخستین بار برای ایجاد انسجام و روح جمعی میان افراد جامعه در علوم اجتماعی مطرح شد (مینکلر^۵، ۱۹۹۸). این مفهوم خیلی سریع در حوزه تعلیم و تربیت رواج پیدا کرد، به طوری که امروزه از جمله مهمترین اهداف پاره سیستم‌های آموزشی به شمار می‌رود (ویتنی^۶، ۲۰۰۰). تربیت شهروندی از عناصر و مباحث مختلفی بوجود می‌آید (سرز و هبرت^۷، ۲۰۰۵). و بسته به ماهیت نظام‌های سیاسی و اجتماعی حاکم بر جامعه در مکان‌ها و زمان‌های مختلف، شکل‌ها و ماهیت‌های مختلف و متنوعی به خود می‌گیرد (تسی^۸، ۲۰۰۱). تربیت شهروندی در طول تاریخ به اشکال متفاوت به تصور در آمده است. تربیت شهروندی به آن بخش از فعالیت‌های تعلیم و تربیت اطلاق می‌شود که در اشکال رسمی و غیر رسمی افراد یک جامعه را برای عضویت در جامعه سیاسی آماده می‌کند. تربیت شهروندی هم در اشکال صریح و هم در اشکال ضمنی دنبال می‌شود و محتوای آموزشی آن، هم در سطح ملی و هم در سطح منطقه‌ای یافت می‌شود (فتحی و اجارگاه ۱۳۸۱: ۱۸۹). و در تعریفی دیگر تربیت شهروندی فرایندی است که شهروندان فعال، مطلع، حساس و کارآمد در زندگی مدنی و امور مربوط به ناحیه خود را ایجاد می‌نماید و جنسیت‌ها، نژادها و ساختار طبقاتی را معرفی می‌کند و عدالت اجتماعی و تنوع را گسترش می‌دهد و افراد را به تأمل و مشارکت در جریان‌ات سیاسی و تصمیم‌گیری آماده می‌نماید (نلسون و کرر^۹، ۲۰۰۵).

۳- پیشینه پژوهش

در نظام آموزش و پرورش ایران و کشورهای مختلف محققین به بررسی ابعاد و جنبه‌های مختلفی از تربیت شهروندی پرداخته‌اند. تعدادی از این پژوهش‌ها را که ارتباط بیشتری با موضوع پژوهش حاضر دارند مورد بررسی و تحلیل قرار می‌دهیم: بهشتی (۱۳۸۶) در پژوهشی با عنوان «شاخص‌های شهروندی در کتب علوم اجتماعی دوره متوسطه نظری» مؤلفه‌های حقوق شهروندی را با روش توصیفی، تحلیل محتوی مورد بررسی قرار داده است. یافته‌های این بررسی نشان می‌دهد کتب علوم اجتماعی در خصوص آموزش شهروندی به عنوان مهم‌ترین متولی جامعه پذیر کردن دانش آموزان در فقر شدید به سر می‌برد. جمالی تازه کند و همکاران (۱۳۹۲) تحقیقی را با هدف بررسی میزان توجه به مؤلفه‌های تربیت شهروندی در کتاب‌های درسی علوم اجتماعی دوره متوسطه انجام داده‌اند. در این پژوهش مؤلفه‌های تربیت شهروندی در کتاب‌های درسی علوم اجتماعی دوره متوسطه مورد بررسی قرار گرفته است. یافته‌های این پژوهش نشان داد که کتاب‌های درسی به یک نسبت به مؤلفه‌های شهروندی نپرداخته است. در پژوهشی دیگر باوری و همکاران (۱۳۹۲) به تدوین اهداف برنامه درسی دوره متوسطه با تأکید بر تربیت شهروندی پرداختند. در این تحقیق دریافتند که در کتاب‌های درسی دوره متوسطه، توجه اصولی و همه جانبه به آموزش و تربیت شهروندی دانش آموزان نشده است. کولادو و آخورا^{۱۰} (۲۰۰۶) به تحلیل محتوای کتاب‌های درسی دوره ابتدایی اسپانیا در رابطه با مؤلفه‌های تربیت شهروندی دموکراتیک پرداخته‌اند. برای تحلیل کتاب‌ها، ۵ مؤلفه مدنظر قرار گرفت: مسئولیت‌پذیری، مشارکت، حل تعارضات، تنوع و حقوق بشر، نتایج تحقیق بیانگر آن بود که ایده آل‌های مدنظر اتحادیه اروپا پیرامون تربیت شهروندی به صورت نامتوازن و در برخی موارد بسیار سطحی، در کتاب‌های مورد بررسی، مورد توجه قرار گرفته است. رز و همکاران^{۱۱} (۲۰۰۷) در پژوهشی با عنوان «آنچه به عنوان صدای دانش آموز در مورد شهروندی فعال؟: آموزش شهروندی در اسکاتلند» گفتگوی معلم با معلم را درباره مشارکت به مثابه شهروندی مورد بررسی قرار داده‌اند که پیامد این فعالیت‌ها متنوع بودند از جمله: بهبود کارآمدی مدارس، توسعه مهارت‌ها و ایجاد احساس قدرتمندی و ایفای نقش در دانش آموزان در خلال مشارکت.

- 1 McDonald
- 2 Summers
- 3 Marshal
- 4 Strijbos
- 5 Minkler
- 6 Whitney
- 7 Sears & Hebert
- 8 Tse
- 9 Nelson & Kerr
- 10 Collado & Atxurra
- 11 Ross & etall

فاس و راس^۱ (۲۰۱۲) در پژوهشی که در زمینه برنامه‌های درسی لازم در زمین شهروندی در کشور ایرلند انجام داده اند، کتاب های درسی دوره ابتدایی را از لحاظ توجه به مؤلفه‌های تربیت شهروندی مورد تحلیل انتقادی قرار دادند. آنها استدلال کرده اند که برنامه درسی دوره ابتدایی نسبت به دوره راهنمایی بر سرنوشت و نقش فعال شهروند در جامعه حاضر تأکید بیشتری دارد. قیرو و لوید^۲ (۲۰۲۰) پژوهشی با عنوان «از آموزش شهروندی تا شهروندی: به سمت جهت‌گیری شهروندی قوی‌تر در برنامه درسی» انجام دادند. یافته‌های پژوهش آنان بیانگر این است که اگر آموزش‌های اخلاقی دانش آموزان همراه با آموزش شهروندی باشد می‌تواند تأثیر بیشتری بر دانش آموزان داشته باشد و آنان را به سمت اخلاق محوری و انتقادگرایی سوق می‌دهد. تربیت شهروندی در برنامه درسی مدارس از اهمیت و جایگاه قابل توجهی برخوردار است.

۴- روش تحقیق

برای انجام این پژوهش از روش تحلیل گفتمان انتقادی^۳ نورمن فرکلاف^۴ استفاده شده است. تحلیل گفتمان روشی کیفی است که هدف از آن پر کردن خلأ میان تحلیل‌های خرد و کلان از پدیده‌های اجتماعی است. براین اساس تحلیل در سه سطح توصیف، تفسیر و تبیین (فرکلاف، ۱۳۷۹) انجام خواهد گرفت. برای تحلیل گفتمان تربیت شهروندی در کتب درسی مدارس (۱۳۸۰ تا ۱۴۰۰) از میان کتب درسی که منتشر شده‌اند به کتاب‌هایی که بطور خاص به مفاهیم مرتبط با تربیت شهروندی پرداخته‌اند رجوع می‌شود. جامعه آماری تعداد ۲۰ کتاب درسی شامل مطالعات اجتماعی و تفکر و پژوهش مقطع ابتدایی (۵ کتاب) و آداب و مهارت‌های زندگی، تفکر و سبک زندگی، مطالعات اجتماعی از دوره راهنمایی/متوسطه اول (۸ کتاب) و کتاب‌های آشنایی با قوانین مهم اجتماعی، مطالعات اجتماعی، جامعه‌شناسی، علوم اجتماعی، آداب و مهارت‌های زندگی، فعالیت‌های گروهی و اجتماعی (۷ کتاب) از دوره متوسطه دوم می‌باشد. نمونه‌گیری در تحلیل گفتمان نمونه‌گیری آماری نیست بلکه این نمونه‌گیری، تحلیلی و مبتنی بر هدف، در واقع نمونه‌گیری از موارد برجسته است. در واقع در این روش از نمونه‌گیری، محقق باید از میان مجموعه‌ای که در اختیار دارد، تعداد نمونه‌هایی را برگزیند که با هدف مورد نظر وی بیشترین سازگاری را داشته باشد. در این مطالعه شیوه نمونه‌گیری، نمونه‌گیری هدفمند می‌باشد. در واقع سعی شده است که ابتدا تمامی کتب انتخابی در دوره‌ی تعیین شده، مطالعه و بررسی شود و سپس از میان تمام کتب مورد بررسی متن‌های را که بیشترین قرابت و نزدیکی را با مفهوم شهروندی داشته و جنبه نمونه معرف را داشتند یا بیشترین نقش را در بازنمود گفتمان تربیت شهروندی داشته‌اند، برای تحلیل نهایی انتخاب شده است.

۵- یافته‌ها

۵-۱- تحلیل انتقادی مفاهیم تربیت شهروندی در کتب درسی مدارس در سطح توصیف

برای بررسی نمودن ویژگی‌های صوری متن کتاب های درسی مرتبط با تربیت شهروندی با تجزیه و تحلیل کتب درسی فراوانی مقوله‌های تربیت شهروندی در کتب فوق‌الذکر استخراج گردید و در قالب جدول مربوطه (جدول شماره ۱) تعداد و درصد هر یک از مقوله‌ها در هر مقطع تحصیلی بصورت جداگانه و سپس به طور کلی در تمامی مقاطع از بیشترین فراوانی تا کمترین فراوانی مرتب گردید. رتبه بندی واژگان ارزشی موجود در متن می‌تواند بخشی از آنچه که ساختار متن در خود دارد را نشان دهد. در سطح توصیف تحلیل انتقادی گفتمان تربیت شهروندی برای بررسی ویژگی‌های صوری متن کتب درسی مورد پژوهش به بررسی واژگان و مفاهیم تربیت شهروندی اقدام می‌نماییم.

واژگان کانونی: احترام به خانواده، رعایت آداب معاشرت و گفتگو، همکاری و مشارکت، حفظ محیط زیست، خودآگاهی، توانایی حل مسأله، احترام به حقوق دیگران، حس وطن دوستی و احترام به نشانه‌های ملی، داشتن حق انتخاب، پیشگیری از رفتارهای پرخطر مانند (پرخاشگری، اعتیاد و...)، احترام و عمل به ارزش‌ها و هنجارهای جامعه، روحیه اعتماد به نفس، امانت‌داری و حفظ اموال عمومی و شخصی، زندگی جمعی (هم زیستی مسالمت آمیز)، تفکر انتقادی (ارزیابی نقادانه مسایل)، تصمیم‌گیری منطقی و عاقلانه، استفاده درست از امکانات، پرورش روحیه ساده زیستی، عدالت خواهی، پرورش روحیه تعهد و وفای به عهد، احساس همدلی و همدردی و درک دیگران، مقابله با فرهنگ بیگانه و غربزدگی، رعایت بهداشت فردی و عمومی، برابری اجتماعی، برقراری ارتباط با دیگران، داشتن روحیه نظم و قانون مداری، پرورش روحیه خدمت رسانی به مردم و بهزیستی اجتماعی، مسئولیت پذیری فردی و اجتماعی.

واژگان پربسامد: داشتن حق انتخاب، احترام و عمل به ارزش‌ها و هنجارهای جامعه، احترام به حقوق دیگران، مسئولیت پذیری فردی و اجتماعی، رعایت آداب معاشرت و گفتگو، حس وطن دوستی و احترام به نشانه‌های ملی، برقراری ارتباط با دیگران،

1 Foss & Ross

2 Ghebru and Lloyd

3 Critical Discourse Analysis

4 Norman Fairclough

پرورش روحیه خدمت رسانی به مردم و بهزیستی اجتماعی، داشتن روحیه نظم و قانون مداری، خودآگاهی، توانایی حل مسأله، حفظ محیط زیست همکاری و مشارکت، احترام به خانواده، پیشگیری از رفتارهای پرخطر مانند (پرخاشگری، اعتیاد و...).

واژگان سلبی: نابرابری اجتماعی، عدم مشارکت، نقض آزادی، عدم حق انتخاب، بی‌توجهی به قوانین و مقررات، تخریب محیط زیست، بی‌توجهی به حقوق دیگران، انجام رفتارهای پرخطر، تصمیم‌گیری عجولانه و غیر منطقی، هنجارشکنی، بی-مسئولیتی، ظلم و ستم، انزواطلبی، خودمحوری، عدم رعایت نظافت، فقر فرهنگی، عهد شکنی، تجمل‌گرایی، بی‌عدالتی، تفکر خطی و همگرا، تخریب اموال عمومی، عدم اعتماد به نفس، غریزدگی و توجه به فرهنگ بیگانه.

جدول ۱- رتبه بندی و درصد توزیع واژگان ارزشی تربیت شهروندی در کتب درسی مدارس

مجموع	مقطع متوسطه دوم		مقطع متوسطه اول		مقطع ابتدایی		واژگان ارزشی و مؤلفه های تربیت شهروندی		
	درصد	فراوانی	درصد	فراوانی	درصد	فراوانی			
۶/۸	۹۶	۴/۷	۱۸	۱۰	۵۵	۴/۸	۲۳	۱	برقراری ارتباط با دیگران
۶/۵	۹۲	۴/۷	۱۸	۷/۷	۴۲	۶/۶	۳۲	۲	داشتن روحیه نظم و قانون مداری
۶/۱	۸۶	۷/۲	۲۷	۵/۸	۳۲	۵/۶	۲۷	۳	پرورش روحیه خدمت رسانی به مردم و بهزیستی اجتماعی
۵	۷۱	۳/۲	۱۲	۴/۷	۲۶	۶/۹	۳۳	۴	مسئولیت پذیری فردی و اجتماعی
۴/۵	۶۳	۱/۸	۷	۳/۴	۱۹	۷/۷	۳۷	۵	احترام به خانواده
۴/۵	۶۳	۱/۳	۵	۷/۱	۳۹	۳/۹	۱۹	۶	رعایت آداب معاشرت و گفتگو
۴/۱	۵۸	۱/۸	۷	۲/۹	۱۶	۷/۳	۳۵	۷	همکاری و مشارکت
۴	۵۷	۲/۱	۸	۵/۱	۲۸	۴/۴	۲۱	۸	حفظ محیط زیست
۳/۸	۵۳	۶/۹	۲۶	۳/۸	۲۱	۱/۲	۶	۹	خودآگاهی
۳/۸	۵۳	۶/۶	۲۵	۳/۵	۱۹	۱/۹	۹	۱۰	توانایی حل مسأله
۳/۸	۵۴	۳/۷	۱۴	۴/۵	۲۵	۳/۱	۱۵	۱۱	احترام به حقوق دیگران
۳/۶	۵۰	۱/۸	۷	۲	۱۱	۶/۶	۳۲	۱۲	حس وطن دوستی و احترام به نشانه های ملی
۳/۶	۵۱	۵	۱۹	۳/۳	۱۸	۲/۹	۱۴	۱۳	داشتن حق انتخاب
۳/۴	۴۸	۵	۱۹	۳/۱	۱۷	۲/۵	۱۲	۱۴	پیشگیری از رفتارهای پرخطر مانند (پرخاشگری، اعتیاد و...)
۳/۳	۴۷	۳/۴	۱۳	۴/۵	۲۵	۱/۹	۹	۱۵	احترام و عمل به ارزش ها و هنجارهای جامعه
۳/۱	۴۳	۴/۲	۱۶	۴	۲۲	۱	۵	۱۶	روحیه اعتماد به نفس
۳	۴۲	۲/۴	۹	۲/۷	۱۵	۳/۷	۱۸	۱۷	امانت داری و حفظ اموال عمومی و شخصی
۲/۸	۴۰	۲/۶	۱۰	۲/۴	۱۳	۳/۵	۱۷	۱۸	زندگی جمعی (هم زیستی مسالمت آمیز)
۲/۷	۳۹	۶/۴	۲۴	۲/۷	۱۵	.	.	۱۹	تفکر انتقادی (ارزیابی نقادانه مسایل)
۲/۷	۳۸	۲/۶	۱۰	۲/۲	۱۲	۳/۳	۱۶	۲۰	تصمیم‌گیری منطقی و عاقلانه
۲/۶	۳۷	۱/۸	۷	۲/۲	۱۲	۳/۷	۱۸	۲۱	استفاده درست از امکانات
۲/۶	۳۷	۱/۱	۴	۱/۳	۷	۵/۴	۲۶	۲۲	پرورش روحیه ساده زیستی
۲/۶	۳۷	۳/۷	۱۴	۱/۸	۱۰	۲/۷	۱۳	۲۳	عدالت خواهی
۲/۴	۳۴	۲/۴	۹	۲/۵	۱۴	۲/۳	۱۱	۲۴	پرورش روحیه تعهد و وفای به عهد
۲/۳	۳۳	۲/۹	۱۱	۲/۲	۱۲	۲/۱	۱۰	۲۵	احساس همدلی و همدردی و درک دیگران
۲/۱	۳۰	۳/۴	۲۳	۱/۳	۷	.	.	۲۶	مقابله با فرهنگ بیگانه و غریزدگی
۱/۹	۲۷	۱/۱	۴	۱/۲	۷	۳/۳	۱۶	۲۷	رعایت بهداشت فردی و عمومی

۲۸	برابری اجتماعی	۶	۱/۲	۸	۱/۶	۱۱	۲/۹	۲۵	۱/۸
۲۹	شهروندی جنسیتی	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰
مجموع		۴۸۰	۱۰۰	۵۴۷	۱۰۰	۳۷۷	۱۰۰	۱۴۰۴	۱۰۰

واژگان دوقطبی: انونگرایی در مقابل قانونگرایی، مشارکت در تقابل با عدم مشارکت، تفکر خلاق و واگرا در مقابل تفکر خطی و همگرا، منطق و گفتگو در مقابل خشونت، وفای به عهد در برابر عهد شکنی، خدمت‌رسانی به مردم و بهزیستی اجتماعی در تقابل با ظلم و ستم به دیگران، حفاظت از محیط زیست در برابر تخریب محیط زیست، آزادی و مشارکت در برابر بی‌عدالتی، احترام و عمل به ارزش‌ها و هنجارهای جامعه در مقابل هنجار شکنی، مصالح فردی در برابر منافع عمومی، برقراری ارتباط با دیگران در تقابل با انزواطلبی، بی‌مسئولیتی در مقابل پذیرش مسئولیت در اجتماع.

مفاهیم تربیت شهروندی متن: مشارکت مردم در انتخابات، حاکمیت قانون در جامعه، برگزاری انتخابات آزاد، توجه به فرهنگ قومی و منطقه‌ای، تقویت توانایی حل مسئله، توجه به حفظ محیط زیست، مشارکت در امور اجرایی، توجه به اقلیت‌ها، توسعه مشارکت‌های مردمی، حقوق اجتماعی، توجه به اهمیت نهاد خانواده، آموزش آداب معاشرت و گفتگو، توجه به بهداشت فردی و عمومی، توجه به ارزش‌ها و هنجارهای جامعه، عدالت، فرصت مساوی، آزادی، مشارکت، حقوق شهروندی، تامین فرصت‌ها و امکانات تربیت شهروندی، پذیرش تفاوت‌ها، توجه به تفکر واگرا و خلاقانه.

در متن کتاب‌های درسی بررسی شده واژگان کانونی که بیشترین تکرار را داشته‌اند و بیش از انتظار مورد توجه قرار گرفته‌اند عبارتند از: «برقراری ارتباط با دیگران»، «داشتن روحیه نظم و قانون مداری»، «پرورش روحیه خدمت‌رسانی به مردم و بهزیستی اجتماعی»، «مسئولیت‌پذیری فردی و اجتماعی»، «احترام به خانواده»، «رعایت آداب معاشرت و گفتگو». گروه دوم واژگان که در حد انتظار مورد توجه قرار گرفته‌اند عبارتند از: «همکاری و مشارکت»، «حفظ محیط زیست»، «خودآگاهی»، «توانایی حل مسئله»، «احترام به حقوق دیگران»، «حس وطن دوستی و احترام به نشانه‌های ملی»، «داشتن حق انتخاب»، «پیشگیری از رفتارهای پرخطر مانند (پرخاشگری، اعتیاد و...)»، «احترام و عمل به ارزش‌ها و هنجارهای جامعه»، «روحیه اعتماد به نفس»، «امانت‌داری و حفظ اموال عمومی و شخصی». گروه سوم واژگان که کمتر از حد انتظار مورد توجه قرار گرفته‌اند عبارتند از: «زندگی جمعی (هم‌زیستی مسالمت‌آمیز)»، «تفکر انتقادی (ارزیابی نقادانه مسایل)»، «تصمیم‌گیری منطقی و عاقلانه»، «استفاده درست از امکانات»، «پرورش روحیه ساده‌زیستی»، «عدالت خواهی»، «پرورش روحیه تعهد و وفای به عهد»، «احساس همدلی و همدردی و درک دیگران»، «مقابله با فرهنگ بیگانه و غریب‌دگی»، «رعایت بهداشت فردی و عمومی»، «برابری اجتماعی»، «شهروندی جنسیتی». در کتب درسی مقطع ابتدایی اولویت‌های اول تربیت شهروندی، «احترام به خانواده»، «همکاری و مشارکت»، «مسئولیت‌پذیری فردی و اجتماعی» می‌باشد در حالی که در کتب درسی مقطع متوسطه اول مقوله‌های «برقراری ارتباط با دیگران»، «داشتن روحیه نظم و قانون مداری»، «رعایت آداب معاشرت و گفتگو» از اولویت برخوردار هستند و در مقطع متوسطه دوم «پرورش روحیه خدمت‌رسانی به مردم و بهزیستی اجتماعی»، «خودآگاهی» و «توانایی حل مسئله» از اولویت برخوردار هستند. بنابراین در هیچ کدام از مقاطع تحصیلی اولویت‌های اول برای تربیت شهروندی یکسان نبوده و در هر مقطع تحصیلی اولویت‌های متفاوتی در نظر گرفته شده ولی در هر سه مقطع مقوله «شهروند جنسیتی» مورد توجه واقع نشده است. از دیگر موارد قابل ملاحظه در این بررسی، سهمی است که دوره‌های مختلف تحصیلی در آموزه‌های شهروندی داشته‌اند. بنابر نتایجی که از جدول (۱) بدست می‌آید دوره ابتدایی ۳۴٪ دوره راهنمایی ۳۹٪ و دوره دبیرستان ۲۷٪ مطالب کتب درسی مورد بررسی در خصوص تربیت شهروندی بوده است.

۵-۲- تحلیل انتقادی مفاهیم تربیت شهروندی در کتب درسی مدارس در سطح تفسیر

- آن گونه که ملاحظه می‌شود در کتب درسی بررسی شده در هیچ کدام از مقاطع تحصیلی مصادیقی کاملی از تمامی ابعاد و مؤلفه‌های شهروندی وجود ندارد. به عبارتی هر کدام از مقاطع تحصیلی تنها ابعادی چند از تربیت شهروندی را مد نظر قرار داده‌اند. و سایر ابعاد و مؤلفه‌ها مغفول واقع شده‌اند. بطوری که آموزه‌های مرتبط با شهروندی جنسیتی، برابری اجتماعی، رعایت بهداشت فردی و عمومی، مقابله با فرهنگ بیگانه و غریب‌دگی، احساس همدلی و همدردی و درک دیگران، پرورش روحیه تعهد و وفای به عهد در کتب درسی به شدت کم مایه‌اند.

- آموزه‌های شهروندی منعکس شده در کتب درسی مدارس ایران عمدتاً تکلیف‌مدارانه است. و فقدان نگرش و رویکرد مسأله‌محور برای تربیت شهروندی کاملاً مشهود می‌باشد.

- محتوای کتب درسی مورد بررسی بر مفاهیم، تاریخچه و اشکال تربیت شهروندی تأکید دارند و سعی در درگیر کردن ذهنی دانش آموزان با مسائل مرتبط با تربیت شهروندی ندارد. این امر باعث می‌شود دانش آموزان به حفظ کردن مطالب بپردازند و از تفکر و تعمق درباره موضوع بازمانند.

- پرداختن به آموزش حقوق و وظایف شهروندی در کتب درسی بدون ایجاد بافت تربیت شهروندی در مدارس و جامعه نمی‌تواند باعث تربیت شهروندان مطلوب گردد.

- در کتب درسی بیشتر بر شرح وظایف و اختیارات سازمان‌ها و نهادهای که در زمینه حقوق شهروندی وظایف و اختیاراتی دارند تأکید شده است؛ و به راهکارهای عملی و عینی تربیت شهروندان مطلوب پرداخته است. روشن است که تأکید بر وظایف یک سازمان یا نهاد، لزوماً تحقق تربیت شهروندی را نمی‌تواند در پی داشته باشد. بنابراین محتوای کتب درسی مورد بررسی به دلیل توجه کمتر به دانش عملی و روشی و همچنین عدم اجرای فعالیت‌های مناسب جهت ایجاد فرصت لازم برای تمرین رفتارهای مطلوب شهروندی نمی‌تواند باعث توسعه و پایداری رفتارهای مطلوب در دانش آموزان گردد.

- محتوای مطالب مطرح شده در خصوص تربیت شهروندی بدون توجه به علایق، نیازها و رغبت‌های دانش آموزان در نظر گرفته شده و همین امر موجب تأثیر گذاری کمتر این مطالب بر دانش آموزان گردیده است.

- عدم توجه به سطوح مختلف هدف‌های تربیت شهروندی (محلی، منطقه‌ای، ملی و بین‌المللی) در متن کتب درسی مورد بررسی، بطوری که کتب درسی بیشتر بر اهداف ملی متمرکز می‌باشد.

- مطالب بیان شده در خصوص تربیت شهروندی برای فراگیران در سراسر کشور در قالب کلی و یکسان تدوین گردیده است در حالی که کشور ما دارای تنوع زیادی از لحاظ فرهنگی، قومی، مذهبی و زبانی می‌باشد. عدم توجه به اقلیت‌های قومی، دینی، مذهبی و قشرهای مختلف جامعه، موجب تأثیر گذاری کمتر مطالب مطرح شده بر دانش آموزان می‌گردد.

- عدم توجه به حیطه‌های مختلف تربیت شهروندی (دانش، نگرش و مهارت) در متن کتب مورد بررسی، مطالب مطرح شده بصورت منظم در قالب حیطه‌های دانش، نگرش و مهارت بیان نگردیده است. و به مقوله مهارت‌ها و نگرش‌های شهروندی در کتاب‌های مورد مطالعه در حد بسیار پایینی پرداخته شده است.

۵-۳- تحلیل انتقادی مفاهیم تربیت شهروندی در کتب درسی مدارس در سطح تبیین

بیشترین نارسایی مربوط به تربیت شهروندی نه از حیث کمیت بلکه از نوع کیفیت است. به بیان بهتر، در کتاب‌های درسی، بسیار به ارزش‌ها پرداخته شده، اما تنها این مطالب ذکر شده و دستمایه‌ی لفاظی قرار گرفته است. آنچه مهم است، ژرفای آموزش این ارزش‌هاست که در حد انتظار ارزش‌های مزبور در کتب درسی مدارس بعد از انقلاب اسلامی، نهادینه نشده‌اند. و به تبع آن این ارزش‌های شهروندی نمی‌توانند در جامعه بازتاب مناسبی پیدا کنند و در آینده تأثیرات اجتماعی سازنده‌ای داشته باشند.

تربیت شهروندی باز نمود شده در کتب درسی پس از انقلاب اسلامی در نظام آموزش و پرورش دولت‌های مختلف به دلیل رویکردهای متفاوتی که دولت‌ها به مسائل شهروندی داشته‌اند تنها به مقوله‌ها و ابعاد خاصی از تربیت شهروندی که در راستای حفظ وضعیت موجود سیاسی و تقویت ساختارهای قدرت بوده توجه داشته و این امر موجب عدم توسعه شهروندی در جنبه‌های مختلف گردیده است. بطوری که می‌توان گفت تربیت شهروندی در خدمت قدرت‌های موجود (دولت‌های وقت) بوده است. در اثر تغییر دولت‌ها اولویت‌های تربیت شهروندی در کتب درسی مدارس متناسب با جهت‌گیری‌های سیاسی، فرهنگی، اجتماعی و اقتصادی دولت‌های مختلف تغییر یافته است. بنابراین هرچه زودتر باید نسبت به فعال کردن «شهروند» بطوری که به همه ابعاد تربیت شهروندی بطور متوازن پرداخته شود اقدام نمود. برای دستیابی به این هدف کتب درسی مدارس می‌توانند نقش تعیین کننده‌ای ایفا کنند. در جامعه معاصر ایران، مقوله تربیت شهروندی به گونه‌ای جدی مورد توجه نظام آموزش و پرورش نیست و عدم تناسب برنامه‌های درسی نظام آموزش و پرورش با بسیاری از نیازهای جدید خصوصاً نیازهای سیاسی - اجتماعی و فرهنگی بوضوح قابل مشاهده است. این بیان بویژه در مورد نظام آموزش رسمی در قالب مراحل و مقاطع تحصیلی رسمی مصداق دارد. اما در عین حال در آموزش و پرورش ایران، فرصت‌های متعددی برای پرداختن به این ضرورت اساسی وجود دارد که از میان آنها می‌توان به کتب درسی دارای محتوای تربیت شهروندی اشاره نمود.

۶- بحث و نتیجه گیری

تحلیل گفتمان انتقادی، گفتمان را در ارتباط با عوامل سیاسی - اجتماعی و فرهنگی تحلیل و به بررسی بازتاب ایدئولوژی و قدرت در گفتمان‌ها و بررسی چگونگی جهت‌گیری گفتمان‌ها در تثبیت یا تغییر وضعیت سیاسی موجود می‌پردازد. تحلیل متون کتب درسی مورد بررسی مؤید نگاه نظام آموزش و پرورش جمهوری اسلامی به مفهوم تربیت شهروندی است. گفتمان مسلط تربیت شهروندی در کتب درسی، گفتمان شهروند اخلاقی - قانون مدار است. کتب مورد بررسی کمتر به نقش شهروندان در فرایند برآورده

شدن حقوق شهروندی توجه می‌کنند، بلکه تمرکز آنها بر وظیفه دولت برای تحقق بخشیدن به حقوق و زمینه‌های دستیابی به آن است. کتب درسی مقاطع تحصیلی مختلف دارای اولویت‌های متفاوتی در زمینه تربیت شهروندی می‌باشند، بطوری که در مقطع ابتدایی شهروند اجتماعی و مدنی و در دوره دبیرستان شهروند سیاسی مدنی از اولویت برخوردار است. در یک جمع بندی، بر اساس فراوانی‌های حاصل از این پژوهش می‌توان نتیجه گرفت که کتاب‌های مرتبط با تربیت شهروندی در مقاطع تحصیلی مختلف از نظر ایجاد و پرورش مفاهیم و مؤلفه‌های مورد بررسی برای تربیت شهروندی دارای عملکرد نسبتاً ضعیف هستند و زمینه‌های لازم برای تعلیم و تربیت شهروندی را در دانش آموزان فراهم نمی‌کند. از این رو لزوم بازنگری و اعمال اصلاحاتی در خصوص محتوای کتب درسی به شدت احساس می‌شود. این یافته با نتایج یآوری و همکاران (۱۳۹۲) همسو است که معتقدند در کتاب‌های درسی دوره متوسطه، توجه اصولی و همه جانبه به آموزش و تربیت شهروندی دانش آموزان نشده است. همچنین نتایج تحقیق بهشتی (۱۳۸۶) نیز در مورد شاخص‌های شهروندی در کتب علوم اجتماعی دوره متوسطه نظری تأیید کننده این یافته می‌باشد. بررسی نتایج حاصل از تحلیل کتب درسی موجود و اجرا شده در نظام آموزش و پرورش در خصوص تربیت شهروندی نشان دهنده این می‌باشد که این کتب از ارائه تصویری متوازن و همه جانبه از تربیت شهروندی ناتوان بوده و قادر نیست رفتارهای شهروندی را به طور مطلوب در دانش آموزان شکل دهند. بطوری که در برخی از کتب بیش از حد انتظار پرداخته شده و در برخی دیگر متناسب با حجم کتاب به مقوله‌های تربیت شهروندی توجه نشده است. همچنین لازم است به همه مقوله‌های تربیت شهروندی به صورت متوازن و متعادل در کتب درسی پرداخته شود تا انتظار تربیت شهروند مطلوب را داشت ولی این اصل رعایت نشده است و به برخی از مقوله‌ها بیش از حد انتظار و به برخی از آنها کمتر از حد انتظار در کتب درسی اشاره شده است که نشانگر این نکته می‌باشد به برخی از مقوله‌های تربیت شهروندی بیشتر اهمیت داده شده و به برخی از آنها کمتر توجه شده و از این اصل که همه مقوله‌های تربیت شهروندی از یک میزان اهمیت برخوردار هستند و به همه آنها باید بصورت متعادل و متوازن پرداخته شود دور شده و این امر منجر به این خواهد شد دانش آموزان در تمام ابعاد به صورت مطلوب و متوازن رشد نکنند جدول (۱) بیانگر این موضوع است. جمالی تازه کند و همکاران (۱۳۹۲) نتایج مشابهی در این زمینه بدست آوردند، آنها نشان دادند که کتاب‌های درسی علوم اجتماعی دوره متوسطه به یک نسبت به مؤلفه‌های شهروندی نپرداخته‌اند. همچنین این یافته همسو با تحقیق کولادو و آخورا (۲۰۰۶) نیز می‌باشد. نتایج تحقیق آنان بیانگر آن بود که ایده آل‌های مدنظر اتحادیه اروپا پیرامون تربیت شهروندی به صورت نامتوازن و در برخی موارد بسیار سطحی، در کتاب‌های مورد بررسی، مورد توجه قرار گرفته است. بنابراین لازم است به تربیت دانش آموزان در تمام ابعاد تربیت شهروندی توجه کافی نمود، اهداف و محتوای کتب درسی را با توجه به تمام ابعاد تربیت شهروندی تهیه و تدوین کرده و آنها را به مرحله عمل رساند تا هرچه زودتر بتوان بر این ضعف بزرگ و اساسی در نظام آموزشی غلبه یافت. بدیهی است که بازنمایی درست تربیت شهروندی به ریشه گرفتن شهروندی در جامعه ایران کمک شایانی خواهد کرد و موجب بسط پایه‌های نظام حکومتی مردم سالار در کشور خواهد شد. علیرغم تلاش‌های انجام شده در سال‌های اخیر در ابعاد آموزشی، پرورشی و تبلیغی در زمینه تربیت شهروندی، این اقدامات همراه با موفقیت کامل نبوده است. مهمترین شاهد این ادعا مشکلات عدیده‌ای است که در بعد اجتماعی و سیاسی فراروی کشور قرار گرفته است از جمله هنجارشکنی‌ها، ارزش‌ستیزی‌ها و کم توجهی و بی‌توجهی به قوانین و مقررات اجتماعی می‌باشد. شاید راه حل این مشکلات بازنایشی و تأملی مجدد بر اهداف و وظایف نظام تعلیم و تربیت رسمی باشد که در کانون آن تربیت شهروندی قرار دارد، مقوله‌ای که غفلت از آن می‌تواند نتایج زیان بارتر از آنچه که تاکنون تجربه کرده ایم، به دنبال داشته باشد. یافته حاضر با نتایج قیرو و لوید (۲۰۲۰) همسویی زیادی دارد. نتایج تحقیق آنان نیز بیانگر اهمیت جایگاه تربیت شهروندی در برنامه درسی مدارس می‌باشد.

۷- پیشنهادها

- ۱- به دفتر تألیف و برنامه ریزی پیشنهاد می‌شود در تدوین و سازماندهی کتب درسی به حیطه‌های مختلف «دانش و شناخت»، «مهارت» و «ارزش‌ها و نگرش‌ها» در زمینه تربیت شهروندی در کتب درسی توجه نمایند. و با بازنگری در محتوای کتاب‌های مربوطه به حیطه‌هایی که کمتر مورد توجه قرار گرفته اند، بیشتر تأکید شود.
- ۲- با توجه به نتایج تحقیق محتوای کتب درسی بیشتر به صورت سنتی به آموزش شهروندی می‌پردازد. و دانش آموزان را به سمت تفکر همگرا و تکیه بر حافظه شناختی هدایت می‌نمایند. لذا باید برای تأثیر مطلوب بر روی فراگیران محتوای کتب درسی دانش آموزان را به اندیشیدن به صورت انتقادی و داشتن دید نقادانه به وقایع اجتماعی و سیاسی ترغیب نماید.
- ۳- ارائه مفاهیم تربیت شهروندی در قالب مفاهیم جذاب مانند داستان‌ها، شعر، نقاشی، کاریکاتور در کتب درسی جهت دریافت بهتر و تأثیرپذیری بیشتر توسط دانش آموزان.

- ۴- همان گونه که نتایج تحقیق نشان می‌دهد کتاب‌های درسی مدارس مرتبط به تربیت شهروندی به برخی از مؤلفه‌های تربیت شهروندی توجه زیادی معطوف داشته و از پرداختن به برخی دیگر دریغ شده است. لذا به طراحان و مؤلفان کتاب‌های درسی توصیه می‌شود که با توجه به اهمیت همه مؤلفه‌های تربیت شهروندی در این راستا بازنگری نمایند. و به گنجانیدن برخی مؤلفه‌های مغفول مانده تربیت شهروندی مانند «پرورش روحیه تعهد و وفای به عهد»، «احساس همدلی و همدردی و درک دیگران»، «مقابله با فرهنگ بیگانه و غربزدگی»، «رعایت بهداشت فردی و عمومی»، «برابری اجتماعی»، «شهروندی جنسیتی» اهتمام ورزند.
- ۵- آموزش صرف مباحث شهروندی در کتاب‌های درسی دوره‌های مختلف تحصیلی نمی‌تواند باعث نهادینه شدن این مفاهیم و ایجاد یک شخصیت شهروندی مطلوب در دانش آموزان گردد. بلکه باید به ارتباط مؤثر میان مدارس و مؤسسات بیرون از مدرسه به منظور همسوسازی رفتارهای شهروندی توجه شود.
- ۶- در تدوین محتوای کتب درسی ضمن توجه به اصل کاربردی بودن محتوا به تلفیق مفاهیم و مهارت‌های شهروندی-اجتماعی، با پدیده‌ها و رویدادهای زندگی خارج از مدرسه فراگیران اقدام نمایند.

منابع

۱. برخوردار، مهین و عبدالرسول جمشیدیان (۱۳۸۷)، «تربیت شهروندی (با تأکید بر مؤلفه‌ها)»، اصفهان: انتشارات جهاد دانشگاهی
۲. بهشتی سید صمد (۱۳۸۶)، «شاخص‌های شهروندی در کتب علوم اجتماعی دوره متوسطه نظری»، فصلنامه رشد آموزش علوم اجتماعی، شماره ۳۵، صص ۵۷-۵۲
۳. خطیب زنجانی نازیلا (۱۳۸۵)، «آموزش شهروندی نیاز جامعه امروز». روزنامه کیهان، ۹ دی.
۴. جمالی تازه‌کند محمد، طالبزاده نوبریان محسن و ابوالقاسمی محمود (۱۳۹۲)، «تحلیل جایگاه مؤلفه‌های تربیت شهروندی در محتوای برنامه درسی علوم اجتماعی دوره متوسطه»، فصلنامه پژوهش در برنامه ریزی درسی، دوره ۲۰، شماره ۱۰، صص ۱۹-۱
۵. گلشن فومنی محمدرسول (۱۳۷۵)، «جامعه‌شناسی آموزش و پرورش»، تهران: نشر شیفته
۶. فتحی واجارگاه کورش (۱۳۸۱)، «برنامه‌های درسی تربیت شهروندی»، مجله پژوهش دانشگاه اصفهان، دوره ۱۴، شماره ۲، صص ۲۰۶-۱۸۱
۷. فرمینی فراهانی محسن (۱۳۸۹)، «تربیت شهروندی»، تهران: انتشارات آبیژ
۸. فرکلاف نورمن (۱۳۷۹)، «تحلیل گفتمان انتقادی» ترجمه جمعی از مترجمان، تهران: مرکز مطالعات و تحقیقات رسانه‌ها
۹. رضایی پور آرزو. (۱۳۸۵)، «مجموعه کامل قوانین و مقررات حقوق شهروندی»، تهران: انتشارات آریان
۱۰. نیکنمای مصطفی و مدانلو یاسمن (۱۳۸۷)، «تعیین مؤلفه‌های آموزش شهروندی در دوره راهنمایی تحصیلی جهت ارایه یک چارچوب نظری مناسب»، فصلنامه رهبری و مدیریت آموزشی، دوره ۲، شماره ۱، صص ۱۶۴-۱۳۷
۱۱. یآوری، زهرا، کشتی آرای، نرگس و احمدی غلامرضا (۱۳۹۲)، «تدوین اهداف برنامه درسی در دوره متوسطه با تأکید بر تربیت شهروندی»، دوماهنامه رهیافتی نو در مدیریت آموزشی، دوره ۴، شماره ۱۳، صص ۱۶۶-۱۴۷
12. Combs, C. (2001). A Conceptual Framework Toward a Democratic Citizenship Curriculum, and Its Implication for Education Drama. Unpublished Master of Education Thesis. University of Monitoba.
13. Collado, M.C., and Atxurra, R. L.(2006). Democratic citizenship in textbooks in Spanish primary curriculum. Curriculum studies, 38(2).
14. Fass, D., and Ross,W. (2012). Identity, diversity and citizenship: A critical analysis of textbooks and curricula in Irish schools. International Sociology, 27(4).
15. Ghebru, B., and Lloyd, M. (2020). From civic to citizenship education: Toward a stronger citizenship orientation in the Ethiopian CEE curriculum. International Journal of Educational Development, 72 (C),101-122.
16. Kukathas, C. (2001). Education and Citizenship in Diverse Societies. International Journal of Research, 35(3).
17. Mcdonald, D. G. (1999). Implementation of Programs of Deliberation and Civic Education to Counter Erosional Effects of Civic Apathy Upon Liberal-Democratic Polities. Unpublished Master of Thesis. University of Western Ontorio.
18. Minkler, J. (1998). Active Citizenship. Empowering America's Youth. Available at: <https://www.frenso.edu/sps/minkler/index.html>.
19. Nelson, J., and Kerr, D. (2005). Active Citizenship: Definitions, Goalsand Practices, International review of curriculum and assessment framework.

20. Parker, G. (2000). *Citizenship, Contingency and Countryside. Rights, Culture, Land and the Environment*. London and New York: Routledge.
21. Ross, H., Munn, P. and Brown, J. (2007). what counts as student voice in active citizenship case studies?: education for citizenship in Scotland. *Education Citizenship and Social Justice*, 2(3), 237-256.
22. Sears, A., and Hébert, Y. (2005). *Citizenship Education*. Canadian Education Association, Available at: https://www.ca/mediaen/citizenship_education.
23. Strijbos, S. (2001). Global Citizenship and the Real World of Technology. *International Journal of Education Research*, 23(4).
24. Summers, J. Y. (2002). *A proposal Model for Anchorage Adult Civic Education*. Unpublished Master of Education Thesis.
25. Tse, K. C. (2001). Society and Citizenship Education in Transition. The Case of Macau. *International Journal of Educational Research*, 21(4).
26. Whitney, H. (2000). What Is Citizenship? Available at: <https://www.citizen.org.UK/educational.htm-6k>.

**Critical analysis Content of school textbooks From the point of view of the
concepts of citizenship education
(Case Study: Years 2001to 2021)**

Abstract

The present article examines the concept of citizenship education in school textbooks between 2001 and 2021. In this research, the researcher is going to use the method critical discourse analysis In a method Fairclough In three levels of description, interpretation and explanation To show what school textbooks are from the concept of citizenship education And thus representing the concept of citizenship education. The statistical population includes 20 related textbooks related to citizenship education. Which are purposefully selected. The results of the research indicate that the dominant discourse of citizenship education in the education system of the country according to the reviewed books is a moral-law-oriented citizen discourse. The textbooks reviewed failed to provide a balanced and comprehensive picture of citizenship education. And they are not able to shape citizenship behaviors well in their students. This has led to a lack of citizen development. Therefore, as soon as possible, it is necessary to activate the citizen In textbooks.

Keywords: Citizenship Education, Critical Discourse Analysis, Discourses, School text books.